Q.MÁTMURATOVTIŃ «ÓMIRBEK HÁM TAZSHA» KOMEDIYASINDA KÓRKEM POETIKANIŃ ÁHMIYETI

Qádirniyazova Nargiza Keńesbay qızı
Berdaq atındaǵı QMU magistrantı
elek.poch nargizaqadirniyazova@icloud.com

Annotatsiya: Maqala kórkem teksttegi personajlar dialogı mazmunın konkretlestiriwshi hám olardıń xarakterin ashıwshı milliy frazeologiyalıq aytımlar hám jestlerdi analiz etiwge bağıshlanǵan. Shıǵarmadaǵı háreketlerdiń qaharmanlar psixologiyası hám ideyalıq mazmun menen baylanısı kórsetip berilgen.

Gilt sózler: Personaj dialogı, dramatikalıq kontekst, kórkemlik, lingvopoetika.

Kórkem shıǵarmada qaharmanlar obrazın jaratıw hám olardıń ishki keshirmelerin ashıp beriwde xalıq awızeki dóretpeleri elementleri, maqallıq hám frazeologiyalıq aytımları, sonday-aq is-háreketler (jestler) áhmiyetli lingvopoetikalıq hám dramatikalıq xızmetti atqaradı. Ádebiy tekstte hárbir frazeologiyalıq sózler yáki qaharmannıń dramatikalıq minez-qulqı tek ǵana estetikalıq bezew bolmastan, al personajdıń ruwxıy jaǵdayın, onıń jasırın niyetlerin hám shıǵarma syujetindegi burılıslardı kórsetiwshi qural esaplanadı. Usı maqalada shıǵarma personajları — Ómirbek hám Tawasar bay ortasındaǵı sóylesiwleri hám qatnasları mısalında kórkem sáwbettiń ishki psixologiyalıq tárepleri analizlenedi.

Jest hám mimikalar saxna háreketiniń ajıralmas bólimi bolıp, olar arqalı personajdıń ruwxıy halatı, ishki keshirmeleri hám psixologiyalıq qarama-qarsılıqlar ańlatıladı. Tómendegi qatarlarda da dramaturg tárepinen qollanılǵan jest hám mimikalar obrazdıń emocional hám de psixologiyalıq jaǵdayın ashıwǵa xızmet qıladı.

Ómirbek penen Tawasar baydıń dialogında baydıń ekinshi ret shártlespek oynawǵa kelisiminde Ómirbektiń “shártlespekten utıwıńa tileklespen” degeninde Ómirbek *“qolın terisine jayıp”* (115-bet) áwmiyin deydi. Bul saxna remarkasında

personajdıń háreketi arqalı ańlatılǵan bolıp, qolın terisine jayıw háreketi ádette insannıń málim bir pikirin tastıyıqlawı, duwaǵa qosılıwı yáki aytılǵan sózge razılıq bildiriwi sıyaqlı mánilerdi bildiredi. Sol menen bir qatarda, “áwmiyin” sóziniń aytılıwı bul hárekettiń semantikalıq mazmunın jáne de anıqraq ańlatıwı. Bunday háreket saxnadaǵı dramalıq jaǵdaydı ele de janlandırıp, personajdıń ishki keshirmelerin tamashagóyge kórgizbeli tárizde jetkeredi.

Bunnan tısqarı, usı jest obrazdıń psixologiyalıq portretin jaratıwda da áhmiyetli ról oynaydı. Personajdıń qol háreketi hám “áwmiyin” dep aytıwı onıń ruwxıy jaǵdayın, yaǵnıy málim bir pikir yáki jaǵdaydı qabıl qabıl qılıp atırǵanlıǵın bildiredi. Nátiyjede tamashagóy personajdıń ishki keshirmelerin tek dialog arqalı emes, onıń dene háreketi arqalı da ańlay aladı.

Solay etip, “qolın terisine jayıp, áwmiyin” dep aytıwı sıyaqlı saxna remarkaları dramaturgiyada obraz jaratıwdıń áhmiyetli kórkem qurallarınan biri bolıp, olar personajdıń ruwxıy jaǵdayın ashıp beriwde áhmiyetli estetik funksiyanı atqaradı.

Ómirbek Tawasar baydıń oyınnan utılıp qalǵanında bay óziniń ornına qulıqqa Temirbekti beremen degeninde Ómirbek *“jortaǵa oylanıp” (115-bet)* máyli boladı deydi. Bul mimika personajdıń júz arqalı ańlatılǵan oylanıw processin kórsetedi. Biraq bul oylanıw ápiwayı pikirlew jaǵdayı emes, bálkim onıń málim bir dárejede qasaqana yáki jasalma tárizde belgili bolıwı múmkin. Sol sebepli bul mimika ilimiy tárepten alıp qaraǵanda, “jortaǵa oylanıp” mimikası personajdıń psixologiyalıq strategiyasın ańlatadı. Personaj oylanıp atırǵanday kóriniw arqalı sáwbet processin soziwı, qarar qabıl qılıw ushın waqıttan utıwı yáki óz pikirin jasırıwǵa háreket qılıwı múmkin. Bul jaǵday obraz xarakteriniń quramalı hám kóp qırlı ekenin kórsetedi.

Tawasar bay balası Labaqtıń aq qoshqarın soyıp, góshleriniń arasınan asıq izlep atırǵanın kórip, *óziniń mańlayına ózi urıp (115-bet)* kúyinip, pushayman boladı. Bul jest ókiniw, pushayman bolıw yáki ózinen narazı bolıwı sıyaqlı psixologiyalıq jaǵdaylardı bildiredi. Bay óziniń balasına durıs tárbiya bermegenlikten, balasınıń sadalıǵına qattı ókinedi. Shártlespek oyınan jeńiliwine de

Labaqtıń is-háreketleri sebepshi boladı. Dramaturg bul obrazlar arqalı hárbir insan óz balasınıń tárbiyasına itibar qaratıw kerekligin, perzent tárbiyasına itibarsızlıq qılmawın uǵındıra alǵan.

Bunnan tısqarı Tawasar baydıń Ómirbektiń bul is-háreketlerinen arı kelip, *jılaydı (115-bet).* Jılaw mimikası dramalıq shıǵarmalarda eń kúshli emocional qásiyetlerdiń biri esaplanadı. Bul mimika personajdıń tereń ruwxıy túskinlikke túskenligin, qayǵı yáki kúshli sezim tásir astında qalǵanlıǵın bildiredi. Jılaw saxnadaǵı dramalıq konflikttiń keskinlestirip, obrazdıń ruwxıy dúnyasın ele de tereńirek súwretlew imkaniyatın beredi.

Ímsın menen Tawasar baydıń dialogınan baydıń Ómirbek laqqı menen qaytadan shártlespek oynaǵanına *basın shayqap (116-bet)* ókiniwi berilgen. Basın shayqaw háreketi ádette insannıń narazılıǵın, isenimsizligi yáki jaǵdayǵa qaray unamsız múnásebetin bildiredi. Kúndelikli kommunikaciyada da basın shayqaw kóbinese yaq dep aytıw yáki pikirge qosılmaw belgisi sıpatında qollanıladı. Dramaturg bunday háreketden paydalanıw arqalı personajdıń ishki múnásebetin, yaǵnıy ol aytqan pikirge razı emesligin yáki qabıl qıla almay atırǵanın kórsetedi. Bul is-háreket arqalı Ómirbek penen shártlespek oynayjaǵınan qattı uwayımlap atırǵanın kóriwimizge boladı.

Tawasar bay ókiniwiniń nátiyjesinde *“mańlayına qos qollap uradı” (116-bet).* Sebebi ol Ómirbekten tağı utılıp qalıwınan qorqadı. Ilajı bolsa Ómirbekti joq qılıwdıń jolın tabıwdı oylaydı. Mańlayına qos qollap urıw háreketi insannıń óz qátesin ańlawı, ókiniwi yáki jaǵdaydan narazı ekenin bildiredi. Ómirbekten qalay qutılıwdıń jolın izley baslaydı. Ímsın menen birge ne islew kerekligin oylasadı.

Tawasar bay háyeli Ímsın menen sóylesip atırǵan waqtında *oylanıp otıradı (117-bet).* Sebebi Ómirbekke duzaq qurajaq boladı. Yaǵnıy olardıń maqseti qıdıqlap óltiriw. Tawasar bay qıdıqtan adam óleme? – dep birinshi Ímsındı qıdıqlap kóredi hám Ímsın *ashıwlanıp (117-bet)* meni qıdıqlap óltireyin deppediń dep urısadı. Bul jerde bay óziniń ǵárezli maqsetin ámelge asırıw ushın háyelinde sınamaqshı boladı.

“Ómirbek hám tazsha” komediyasınıń ekinshi bólim úshinshi perdesinde Tawasardıń úyi súwretlenip, ol jerge Qulımbet qazı keledi. *Tawasar baydıń basın shókelep (107-bet)* Qulımbet qazı ekewiniń ortasındaǵı keskin konfliktti súwretleydi. Basqa urıw yamasa túrtiw háreketi saxna semiotikasında húkimranlıq hám ústinlik belgisi sıpatında analiz etiledi. Bul háreket arqalı personajdıń ashıwlılıǵı, sabırsızlıǵı hám basqa personajǵa bolǵan ústinlik poziciyasın sezemiz. Nátiyjede dramalıq konflikt kúsheyip, saxnadaǵı kekinlik tamashagóyge anıq bildiriledi.

Qulımbet, Ómirbek, Temirbek, Tawasar bay hám Qıdır ata tórtewiniń dialogında Ómirbektiń (ótirikke óziniń ajaǵası bolıp oynaydı) qulaǵı awır esitpeytuǵın boladı hám Qıdır ata sol jerde Ómirbektiń qulaǵın emlep, esitetuǵın qıladı. Ómirbek *qulaǵın shuqlap (112-bet),* esitetuǵın bolǵanın aytıp, quwanadı. Bul jerde Ómirbektiń ózi ajaǵası bolıp kelip, Ómirbekti izlep júrgen kóriniste bolıp, onıń qulaǵı awırlaw boladı hám onı Qıdır ata emlep esitetuǵın qılıp beredi. Solay etip, qulaǵın shuqlaw dramalıq tekstte personajdıń ishki psixologiyalıq reaksiyasın ańlatıwshı ekspressiv jest esaplanadı.

Tórtinshi perdede Tawasar bay menen Ómirbektiń dialogında Tawasardıń *jılap (117-bet)* qul bolsam da tiri júreyin degen qatarlarınan-aq, onıń shártlespek oyınında jeńilgenin hám Ómirbektiń onı óltirmewin ótinish etip, qul bolıwın soranadı.

Komediya finalında Ómirbek baydı jeńip, onıń mal-múlkin xalıqqa bólistirip, úlestiredi hám Tawasar bayǵa óziniń hadallap tapqan nandı jewin, bunnan keyin de jaqsı joldan júriwin eskertedi. Biz, bunnan dramaturgtıń sheberligin, danalıǵın hám de xalıqqa zuǵımın ótkeretuǵın jermen, bay adamlardıń óz jazasın tawıp, laqqı obrazınıń qaraqalpaq ádebiyatında áhmiyetli sóz ustası ekenligin jetkerip bere alǵan.

“Ómirbek hám Tazsha” komediyasında qollanılǵan jest hám mimikalar dramalıq obrazlardı jaratıwda áhmiyetli kórkem poetikalıq qural sıpatında xızmet qıladı. Komediyada remarkalar arqalı berilgen dene háreketleri hám bet emotsiyaları personajdıń ishki ruwxıy jaǵdayın, ózara múnásebetlerin hám de saxnadaǵı dramalıq

jaǵdaydı jáne de anıqraq ashıp beredi. Jest hám mimikalar dialog mazmunın bayıtıp, avtordıń sheberligin ele de asıradı. Komediyada ushırasatuǵın qol háreketleri, bastı shayqaw, qıymıldatıw sıyaqlı háreketler saxnadaǵı waqıyalardı tamashagóyler tereńirek túsiniwine járdem beredi.

Sonday-aq, komediyada mimik ańlatpalar da áhmiyetli orın iyeleydi. Kúlimsirew, muńayıw, hayran qalıw yáki ashkózlik penen qaraw sıyaqlı bet emotsiyaları personajdıń ishki jaǵdayın ashıp beredi. Mimika arqalı qaharmannıń ruwxıy keshiremeleri sırtqı kórinisinde belgili bolıp, tamashagóy ushın obrazdıń psixologiyalıq tárepleri ele de túsinerli boladı. Komedik janr ushın tán bolǵan astarlı sóylew, mısqıllaw hám kúlkili jaǵdaylar da kóbinese mimika arqalı ańlatıladı.

Bul komediyada jest hám mimikalar saxna kommunikasciyasınıń áhmiyetli komponentleri sıpatında belgili. Olar dialogtı janlandırıp, saxna ornın súwretlew, personajlar ortasındaǵı siyasiy múnásebetlerdi kórsetiw hám de dramalıq konfliktti kúsheytiw wazıypasın da atqaradı. Nátiyjede dramalıq teksttiń kórkem-estetikalıq tásirsheńligi artadı hám tamashagóy ushın saxnadaǵı waqıyalar jáne de janlı hám isenerli kórinedi.

Ulıwma alǵanda, “Ómirbek hám Tazsha” komediyasında qollanılǵan jest hám mimikalar obraz jaratıw processiniń áhmiyetli bólegi bolıp, olar personaj xarakterin ashıwda, komediyalıq effektti kúsheytiwde hám de dramalıq waqıyalardı saxnalıq tárepten bayıtıwda óz úlesin qosadı. Sol sebepli, usı shıǵarmada jest hám mimikalar dramalıq poetikanıń áhmiyetli elementlerinen biri sıpatında belgili boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Исломов Журабек. Хозирги узбек драматургиясида конфликт ва характер яратиш махорати. Самарқанд – 2004.
2. Мәтмуратов Қ. Өмирбек ҳәм Тазша. // Әмиўдәрья, 2014. №1.,№3. –Б. 109-120, 106-117.
3. Палымбетова М. Ғәрезсизлик дәўири қарақалпақ драматургиясы. –Ташкент: Impress media, 2023.